

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Педагогічний факультет
Кафедра спеціальної освіти

РОЗВИТОК ТА КОРЕКЦІЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ З
ТРУДНОЩАМИ У НАВЧАННІ ЗАСОБАМИ АРТТЕРАПІЇ

Магістерська робота

Виконала: здобувач другого (магістерського)
рівня вищої освіти

292 групи

Спеціальності 016 Спеціальна освіта

Освітньо-професійної (наукової)

програми Олігофренопедагогіка

Кучерява Анастасія Сергіївна

Науковий керівник: к. псих. н.,

ст. викл. Дрозд Л. В.

Рецензент: дир. ком. установи «Херсонський
інклюзивно-ресурсний центр №2» Херсонської

міської ради Левченко Т. Ю.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Теоретичні підходи до вивчення емоційної сфери у дітей з труднощами у навчанні.....	6
1.1 Науково-теоретичний аналіз емоційних порушень у дітей з труднощами у навчанні.....	6
1.2. Особливості емоційних станів дітей з труднощами у навчанні.....	12
1.3. Види та значення арт-терапії для розвитку та корекції емоційної сфери дітей з труднощами у навчанні.....	18
Розділ 2. Дослідження ефективності засобів арт-терапії в розвитку та корекції емоційної сфери дітей з труднощами у навчанні.....	26
2.1. Діагностика сформованості емоційної сфери дітей з труднощами у навчанні.....	27
2.2 Аналіз ефективності арт-терапевтичних занять у корекції емоційної сфери дитини з труднощами у навчанні.....	33
ВИСНОВКИ.....	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	39
ДОДАТКИ.....	44

ВСТУП

Актуальність. Емоційна сфера людини є складною регуляторною системою. Порушення у ній робить перешкоди у взаємодії особистості з навколишнім світом, що призводять до порушень в особистісному розвитку, що, в свою чергу, стимулює появу психологічних відхилень. Емоції та почуття пронизують все життя людини. Від них багато в чому залежить наше ставлення до людей, подій, завдань, що висуваються життям, оцінка власних дій і вчинків. Емоції впливають на функції органів і тканин організму, отже, впливають на здоров'я [4].

Несформованість або порушення емоційно-вольових особливостей викликає у дитини труднощі з виконанням завдань, що в свою чергу негативно впливає на розвиток особистості дитини. Розлади в емоційній сфері дітей не тільки знижує інтелектуальні можливості, але також може призводити до розладів поведінки, а також викликати явища соціальної дезадаптації [4].

Тому діагностика емоційних порушень, їх корекція та прогноз розвитку дітей з даними симптомами мають дуже велике значення для здоров'я дитини та її життя, а також для життя сім'ї та суспільства загалом.

Тим не менш, при великій кількості досліджень, присвячених емоційній сфері дитини (Вознесенська О.Л., Сидоркіна М.Ю., Дабіжа К.Л., Дабіжа Л.П., Миронова С. П., Шульженко Д.І. та ін.) зараз існує недостатня кількість досліджень, спрямованих на компенсацію, психопрофілактику та корекцію емоційної сфери дитини, а також недостатність супроводу дитини фахівцями з метою гармонізації відносин дітей із навколишнім миром та із самим собою.

На думку більшості авторів, передбачається, що досить популярний в сучасній психології та педагогіці метод арт-терапії можна застосувати й до дітей з труднощами у навчанні з метою розвитку та корекції емоційної сфери. Однак даний аспект корекційної роботи на сьогоднішній день розроблений недостатньо.

Арт-терапія – це психотерапевтичний спосіб, що ґрунтується на творчому самовираженні особистості і спрямований на лікування психіки, самопізнання та самоактуалізацію. Він ефективно використовується при лікуванні депресій та неврозів, страхів та фобій, а також для усунення внутрішніх блоків. У сучасному світі використання арт-терапевтичного впливу є особливо актуальним, оскільки воно здатне надати неоціненну допомогу у формуванні впевненої в собі самодостатньої особистості, сприяти стабілізації емоційних станів людей у стресових ситуаціях [5].

Актуальність дослідження полягає у використанні арт-терапевтичних методів з метою розвитку та корекції негативних емоційних станів дитини з труднощами у навчанні.

Об'єкт дослідження – емоційна сфера дітей з труднощами у навчанні.

Предмет дослідження – процес корекції емоційної сфер дітей з труднощами засобами арт-терапії.

Мета дослідження: теоретичне вивчення та емпіричне дослідження розвитку та корекції емоційної сфери дітей з труднощами у навчанні засобами арт-терапії

Гіпотеза дослідження: арт-терапевтичні заняття та ігри є ефективними для корекції емоційної сфери дітей.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати за літературними джерелами стан проблеми, що стосується розвитку та корекції емоційної сфери дітей з труднощами у навчанні
2. Охарактеризувати особливості емоційної сфери дітей з труднощами у навчанні
3. Визначити та охарактеризувати методи корекції емоційної сфери засобами арт-терапії.

4. Адаптувати методи та засоби арт-терапії для розвитку емоційної сфери дітей з труднощами у навчанні та довести її ефективність.

Несформованість емоційного стану у дітей з труднощами у навчанні пов'язана не лише з недоліками їх психічної діяльності, але й з відсутністю системи роботи з їх формування. Емоційна сфера може бути сформована у дітей під час спеціально організованих занять із використанням засобів арт-терапії.

Структура роботи: робота викладена на 67 сторінках друкованого тексту, з них 43 – основного. Складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (43 назви) та додатків.

РОЗДІЛ 1

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ ТА КОРЕКЦІЇ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ З ТРУДНОЩАМИ У НАВЧАННІ

1.1. Науково-теоретичний аналіз емоційних порушень у дітей з труднощами у навчанні

Актуальність проблеми психологічного розвитку дитини пов'язане з багатоцільовим значенням емоцій, які вони представляють в житті індивіда, здійсненні власної діяльності. У сучасній психології сформувалося розуміння про те, що в емоційних процесах проявляється взаємозв'язок між зовнішніми критеріями існування людини та її внутрішніми станами, темами, потребами, цілями [4]. Почуття у вигляді хвилювання свідчать про задоволення чи незадоволення потреби особистості. Беручи до уваги основну функцію почуттів, а також внутрішній регулятор роботи, їх значення в процесі формування особистості стає зрозумілим.

Емоційна практика дитини, тобто практика його переживань, може містити як позитивне, так і негативне забарвлення, тобто безпосередньо впливати на його життєвий стан. Сьогоднішні наукові дані переконливо свідчать про те, що результатом сприятливої цілеспрямованої здібності дитини є взаємодовіра в суспільстві, відкритість, готовність до командної роботи – все це гарантує основу для позитивної самореалізації підростаючої особистості.

Для психологічного благополуччя дитини необхідний баланс позитивних і негативних почуттів, забезпечуючи збереження внутрішньої рівноваги та життєстверджувальної дії. Нездатність підтримувати психологічну рівноваженість сприяє виникненню психологічних розладів, що призводять до різних відхилень у формуванні особистості дитини, до розриву його соціальних контактів [4].

Аналіз психологічної літератури дає змогу виділити три категорії порушень у формуванні емоційної сфери дитини:

- розлади настрою;
- розлади діяльності;
- психомоторні розлади.

В психолого-педагогічній літературі hjpgjlskz.nm розлади настрою на 2 види: підвищена емоційність та її зниження. До складу 1-ї команди входять подібні стани такі як радість, тривога, депресія, страхи. Друга команда включає апатію, емоційну тупість, паратимії [8].

Ейфорія - це гарний настрій, не пов'язаний ні з якими зовнішніми факторами. Дітей у стані ейфорії визначають як імпульсивних, що прагнуть до домінування, квапливих.

Дисфорія - це розлад настрою з домінуванням гнівно-сумного, похмуро-злого, наявністю одиничної дратівливості та агресивності. Дітей у стані дисфорії можна охарактеризувати як похмурих, жорстоких, суворих, незговірливих.

Депресія - це емоційний стан, що характеризується негативним психологічним фоном і одноразовою пасивністю дій. Дітей зі зниженим настроєм можна охарактеризувати як нещасних, сумних, песимістичних.

Синдром тривоги - це стан випадкової тривоги, що супроводжується нервовим напруженням, неспокоєм. Дітей, які відчують тривогу, можна описати як нерішучих, скутих і напружених.

Страх - це емоційний стан, який виникає, коли людина усвідомлює загрозу, що насувається. Дитина, яка боїться, виглядає сором'язливою, наляканою та замкнутою.

Апатія - це байдуже ставлення до всього, що відбувається, до якого приєднується раптове зниження ініціативи. Апатичну дитину можна охарактеризувати як апатичну, байдужу та неактивну.

Емоційна тупість - це сплющеність почуттів, насамперед втрата тонких гуманних емоцій при збереженні простих форм емоційного реагування.

Паратимія, або емоційна неадекватність, - це розлад настрою, при якому переживання однієї емоції супроводжується зовнішнім проявом емоції протилежної валентності. Для дітей, хворих на шизофренію, характерні емоційна тупість і паратимія.

До розладів поведінки можна віднести гіперактивність і ворожу поведінку: нормативно-інструментальну агресію, байдуже-ворожі дії, інфантильну агресивність, оборонну агресію, демонстративну агресію, цілеспрямовано-злісну ворожість [8].

Гіперактивність - це поєднання загального рухового занепокоєння, метушливості, імпульсивності дій, емоційна лабільність, патології концентрації уваги. Надмірно енергійна дитина неспокійна, не закінчує розпочату справу, його настрої швидко змінюються.

Нормативно-інструментальна агресія є типом дитинства агресії, де агресія використовується переважно як міра дії в спілкуванні з однолітками.

Агресивна дитина поводить зухвало, неспокійна, агресивна, не сприймає провини на собі, вимагатиме покори тих, хто його оточує. Його ворожі впливи є способом досягнення певної мети, тому позитивні емоції він відчуває відповідно до досягнення результату, а не в період агресивних дій.

Пасивно-агресивна поведінка характеризується примхами, впертістю, прагненням захопити оточуючих, ухиляння дотримуватися дисципліни [8].

Інфантильна агресивність виражається в частих сварках дитини з однолітками, непослух, пред'явлення вимог до батьків, завзяття образити оточуючих.

Оборонна агресія - це вид агресивної поведінки, виражений як в нормі (адекватна реакція на зовнішній вплив), так і в надмірній формі. Поява надмірної

агресії може бути пов'язана з проблемами з декодуванням комунікативних дій інших.

Демонстративна агресія - вид зухвалої поведінки, орієнтований на привернення уваги старших або однолітків. У першому випадку дитина використовує вербальну агресію опосередковано, що виражається в різних висловлюваннях у формі претензій до ровесників у демонстративному крику. У другому випадку, діти використовують агресію як спосіб привернути увагу однолітків, вони найбільш з усіх використовують фізичну агресію - пряму чи непряму, яка має несвідомий, мимовільний характер (прямий напад на іншу дитину, погрози та залякування – це є зразком прямої фізичної агресії, або знищення роботи іншої дитини у разі непрямой агресії) [8].

Цілеспрямовано-агресивна агресія – різновид дитячої агресії, метою якої є бажання заподіяти шкоду іншому. Агресивні дії дітей, що заподіюють страждання і образу одноліткам, не мають якоїсь конкретної чи помітної мети – ні в інтересах інших, ні в цілях самих себе, а припускають отримання задоволення від заподіяння шкоди іншому. Діти в основному застосовують пряму фізичну агресію, в цьому випадку дії відрізняються особливою безжальністю і байдужістю, почуття жалю відсутні зовсім [8].

Психомоторні розлади включають:

- амимія - відсутність виразності м'язів обличчя, спостерігається при деяких захворюваннях центральної або периферичної нервової системи;
- гіпомімія - незначне зниження виразності міміки;
- невиразна пантоміма.

Порушення емоційного розвитку у дитини обумовлені двома групами факторів.

Конституційні причини (тип нервової системи дітей, біотонус, соматичні особливості, в даному випадку є порушення функціонування деяких органів) [35].

Особливості взаємодії дітей із соціальним середовищем. У дитини є власний досвід спілкування зі старшими, однолітками та найважливіша команда для нього - сім'я, і цей досвід може бути негативним.

Якщо дитина регулярно піддається негативним оцінкам з боку дорослого, вона змушена замінювати в несвідомому стані величезну кількість даних, що надходять з навколишнього середовища. Новітній досвід, нічим не схожий на структуру його «Я-концепції», сприймається ним негативно, внаслідок чого дитина опинилася в напруженій ситуації.

При несприятливих стосунках з однолітками з'являються емоційні переживання, що характеризуються гостротою і тривалістю: розчарування, образа, гнів.

До обставин появи несприятливих спрямованостей у діях дитини необхідно віднести предметне середовище, зміст якого (наприклад, іграшки, що стимулюють агресію) виявляє вплив на підбір змісту дитячих ігор, реалізацію рольових ігор та відповідної емоційної експресії [39].

Крім того, засоби спілкування вважаються потужним поштовхом для соціально-емоційного становлення дітей, для чого є всі шанси бути основою емоційних порушень у дитини, зумовлених невирішеністю проблеми дозування інформаційного «раціону».

Якщо дорослі чи підлітки готові негативно оцінити те, що дивляться в інформаційному середовищі, то вони можуть піти в інший бік або просто вимкнути телевізор, при цьому діти дивляться все без винятку, що їм дають. Внаслідок цього для них характерна недорозвиненість особистості, що проявляється в мовленнєвих порушеннях, незацікавленості справами, зниженій концентрації уваги, зниженій емоційності, відсутності емпатії, а крім того,

імпульсивності та ситуативності дій, безініціативності, бездіяльності, низькому рівню фантазії та уяви, стереотипності мислення.

Адаптація дитини до умов дошкільного навчального закладу, а потім до школи та його подальша позитивна соціалізація безпосередньо пов'язані з формуванням уміння встановлювати емоційно-ціннісні стосунки з дорослими та однолітками, з формуванням соціальних почуттів і позитивних поведінкових взаємодій, а також початкова комунікативна компетентність. Адекватна емоційна реакція в різні (в тому числі напружені) моменти створюється на основі вміння розрізняти емоційні стани за їх зовнішнім проявом – через міміку, пантоміміку, жести, пози, емоційну дистанцію. Одночасно дитина опановує здатністю вгадувати за зовнішніми емоційними проявами зміст поведінкових взаємодій і реагувати відповідно до цього змісту [27].

Велику різноманітну категорію становлять діти з різноманітними емоційно-поведінковими розладами. Діти однієї підгрупи постійно конфліктують (агресивні діти), інші намагаються бути поміченими абсолютно будь-якими доступними їм засобами і прагнуть отримати похвалу (залежно від оцінки дорослих), треті відчують проблеми в спілкуванні та ігровій взаємодії (неспокійні, скромні).

Однак, незважаючи на ці очевидні відмінності в стратегіях поведінки та комунікативної взаємодії, більшість проблем, які виникають в у дитини є схожі передумови, основною з яких можна встановити центрування дитини на оцінці себе.

Проаналізувавши психологічну літературу можна виокремити наступні загальні індивідуальні особливості дітей з різними емоційними розладами:

- нерішучість у собі;
- нестійка самооцінка;
- високий рівень тривожності, яка часто гармонізує з агресивністю;

- потреба в постійному визнанні, похвалі, високій оцінці, в постійній симпатії однолітків і дорослих;
- сором'язливість, чутливість, недовірливість;
- стійкість емоційних реакцій, активності та поведінки;
- готовність визнати свою винятковість;
- потреба в самоствердженні та прагнення до лідерства;
- спрямованість абсолютно всіх видів діяльності дітей на результат і позитивну оцінку;
- страх отримати незгоду, хвилювання через соціальний статус.

Наявність єдиних проблематичних індивідуальних характерних рис у дитини з різними емоційними розладами визначає вибір найкращих технологій та засобів, які сприяють ефективності навчально-виховного процесу та корекційно-розвивальної діяльності. Більш конструктивним напрямком вирішення емоційних труднощів у дітей є, на нашу думку, підбір арт-терапевтичних технологій, як набір підходів, конфігурацій і методів цілісного навчального, виховного, корекційного впливу на емоційну сферу особистості дитини виражальними засобами різних видів мистецтв [27].

1.2. Особливості емоційної сфери дітей з труднощами у навчанні

Молодший шкільний вік – унікальний і вирішальний період розвитку дитини, коли закладаються основні основи особистості, активно розвиваються різноманітні види самостійної діяльності, здатність до довільності поведінки і виникає ініціатива як основа творчості, розвивається уява, мовлення, розвиваються комунікативно-узагальнюючі знання дитини. Не всі діти емоційно

розвиватися однаково, інклюзивним дітям це важко через неприйняття в суспільстві [29].

На формування їх особистості впливає не тільки їх фізичний недолік, а й в цілому комплекс системи взаємовідносин у суспільстві.

В даний час педагогіка активно займається проблемами розвитку дітей з труднощами, і звичайно торкається такої проблеми як: емоційний розвиток дітей з особливими освітніми потребами. Педагогічний колектив навчається взаємовідносинам, навчання дітей з особливими освітніми потребами і, звісно, шукає шляхи усунення дефектів емоційної сфери, визначення та застосування підходів, методів та засобів, які допоможуть дітям з особливими освітніми потребами розвивати емоційний світ, наближати його до звичного емоційного розвитку учня початкової школи [30].

Можна виділити кілька етапів емоційного розвитку дитини раннього віку. Емоційний розвиток дитини до року обумовлено становленням рухових функцій. Перші емоційні реакції малюка демонструє своїми рухами, відгукуючись на зміну погоди або рівня комфорту, зовнішні подразники. Емоції поки що мають більше рефлексивний характер, хоча дитина вже в перші місяці життя посміхається мамі, а до півроку виявляє емоції побачивши улюблені іграшки.

Почуття повною мірою виявляються приблизно на рік (з 9-10 місяців малюк починає ревнувати і дивуватися) і диктують психічний розвиток дітей 2 років. А з 3 років починається розвиток емоційної сфери дошкільнят. У цей період спостерігається розвиток волі та перші прояви впертості. Це і є так звана криза трьох років, яка вимагає від батьків багато терпіння [30].

Розвиток пізнавальної активності має колосальний вплив на емоційну сферу. Дошкільник пізнає навколишній світ, розширюючи його межі у власній свідомості. Активний розвиток допитливості сприяє розвитку здивування, радості відкриття. З часом емоції дошкільнят втрачають спонтанність і стають більш повними за змістовим змістом. Протягом усього дошкільного дитинства

характерні риси емоцій виявляються внаслідок зміни загального характеру діяльності дітей, ускладнення їх взаємин з навколишнім світом. Все, чим займається дитина - веселощі, малювання, ліплення, конструювання, підготовка до школи, допомога мамі в побутових справах і т. д. - повинно мати яскраве психологічне забарвлення, інакше робота не буде доведена до кінця або швидко набридне. Дошкільник в силу свого віку просто не вміє займатися тим, що йому нудно. Змінюється значення емоцій у діяльності дошкільника [29].

До старшого дошкільного віку у дитини формується вміння розрізняти зовнішнє і внутрішнє життя. Він починає розуміти, що між внутрішніми переживаннями і зовнішньою поведінкою немає однозначного зв'язку. Саме в цьому віці дитина починає кривитися, поводитися афектовано, стає примхливим і незрозумілим для дорослих.

Вступ до школи дуже впливає на емоційну сферу дітей у зв'язку з розширенням та ускладненням змісту діяльності та зростанням кількості емоційних об'єктів. Ті стимули, які викликали емоційні реакції у дошкільнят, молодших школярів перестають діяти. У 7 років дитина вже молодший школяр, з приходом до школи емоційний стан дитини не стабільний, він відчуває масу емоцій одночасно. Перший похід у клас, перший вчитель, нові друзі, нове середовище і т.д., а головне нові правила поведінки, все це впливає на подальший емоційний розвиток дитини. Хоча молодший школяр інтенсивно емоційно реагує на значущі йому події, в нього поступово вдосконалюється здатність пригнічувати вольовим зусиллям небажані емоційні реакції [29].

В результаті цього відбувається, відрив експресії від емоційного стану у певний бік: дитина стає здатною не проявляти емоцію, що відчуває, а також зображати емоцію, яку він не відчуває в даний момент часу, або демонструвати безліч емоційних реакцій на неуспіх освітньої діяльності, що є нормою. Розвитку даних здібностей сприяють спілкування, навчання, ігрова діяльність та накопичення емоційного досвіду молодшими школярами, навиків емоційного саморегулювання [30].

У цілому нині емоційна сфера молодших школярів характеризується:

1. Безпосередністю та відвертістю прояву своїх емоційних переживань: радості, смутку, страху, задоволення чи невдоволення.

2. Різним ступенем готовності до переживання емоції страху у процесі навчальної діяльності як передчуття неприємностей, невдач, невпевненості у своїх можливостях, нездатності впоратися з навчальним завданням, відчуття загрози своєму статусу у класі, сім'ї.

3. Недосконалим розумінням та усвідомленням своїх та чужих емоцій та почуттів, часто невірним сприйняттям та тлумаченням міміки та інших виразів емоційних станів оточуючими (за винятком базових емоцій страху та радості, щодо яких у дітей сформовані чіткі уявлення, які можуть висловити вербально, називаючи синонімічні слова, що позначають ці емоції), що викликає неадекватні у відповідь реакції молодших школярів.

4. Високою емоційною нестійкістю, частою зміною емоційних станів (на загальному тлі життєрадісності, бадьорості, веселості, безтурботності), схильністю до короткочасним та інтенсивним емоційним реакціям.

5. Інтенсивним емоційним реагуванням на ігри та спілкування з однолітками, досягнення у навчанні та оцінку своїх успіхів учителем та однокласниками.

6. Легкою емоційною чуйністю на події, що відбуваються, і емоційною забарвленістю сприйняття, уяви, мислення, розумової та фізичної діяльності [29].

Емоційний розвиток дітей молодшого шкільного віку являє собою складний процес якісних змін особистості дитини в контексті її соціалізації та передбачає вміння школярів розуміти і виражати свої емоції, визначати емоційний стан інших людей, виявляти естетичні емоції, співпереживання та проявити баланс емоцій. Критерії емоційного розвитку до кінця молодшого шкільного віку може бути за ступенем диференціації і адекватною інтерпретацією свого емоційного стану та емоцій інших людей, широти діапазону зрозумілих і

пережитих емоцій, інтенсивністю і глибиною переживань, здатності до емпатії, рівня вираження емоційного стану в вербальних термінах, уміння виражати свої емоційні стани різними виражальними засобами, рівень розвитку емоційного інтелекту

Діти з труднощами частіше відчувають емоційні порушення: незрілість емоційної сфери, емоційну тривожність, замкнутість, агресивність. Ці діти страждають від усвідомлення своєї невдачі в чомусь, що для інших є нормою. З віком ці проблеми загострюються; тому, поряд з розвитком психічних функцій, інтелекту дитини не можна забувати про розвиток її емоційної сфери [29].

У багатьох дітей із труднощами у навчанні спостерігаються типові симптоми емоційних порушень: незрілість емоційно-вольової діяльності; інфантилізм; емоційна нестабільність; легкість зміни настрою; контрастні емоції; втрата самоконтролю; труднощі адаптації в дитячому колективі

У дітей з порушеннями психічного розвитку спостерігається затримка емоційного розвитку, найбільш вираженими проявами якої є емоційна нестійкість, лабільність, легкість зміни настрою та контрастні прояви емоцій. Вони легко і, з точки зору спостерігача, часто невмотивовано переключаються зі сміху на плач і навпаки.

Відзначається нетерпимість до фрустраційних ситуацій. Незначний привід може викликати емоційне збудження і навіть гостру афективну реакцію, неадекватну ситуації. Така дитина то проявляє доброзичливість до оточуючих, то раптово стає злою і агресивною. У цьому випадку агресія спрямована не на дії індивіда, а на самого індивіда [29].

Часто діти з труднощами у навчанні відчувають стан тривоги, тривоги.

На відміну від дітей, що нормально розвиваються, діти з труднощами у навчанні фактично не потребують спілкування з однолітками.

Вони вважають за краще грати поодиноці. Вони не мають яскраво вираженої прихильності ні до кого, емоційні переваги до когось із однолітків, тобто друзів не виділяються, міжособистісні стосунки нестійкі.

Взаємодія ситуативна. Діти воліють спілкуватися з дорослими або зі старшими дітьми, але навіть у цих випадках не виявляють значної активності.

Важливо відзначити особливість проявів регулюючої ролі емоцій у діяльності дітей з труднощами у навчанні. Труднощі, з якими стикаються діти при виконанні завдань, часто викликають у них гострі емоційні реакції, афективні спалахи [30]. Такі реакції виникають не тільки у відповідь на реальні труднощі, але і в результаті очікування труднощів, страху невдачі. Цей страх значно знижує продуктивність дітей у вирішенні інтелектуальних завдань і призводить до формування заниженої самооцінки.

Недорозвиненість емоційної сфери проявляється в гіршому розумінні емоцій, як чужих, так і власних, порівняно з нормотиповими дітьми. Успішно розпізнаються лише конкретні емоції. Власні прості емоційні стани розпізнаються гірше, ніж емоції героїв, зображених на картинках.

Можна припустити, що ці прояви труднощів у розумінні емоцій пов'язані з несформованістю відповідних образів-уявлень. Водночас слід зазначити, що діти з порушеннями досить успішно виявляють причини емоційних станів героїв картинок [29].

З наведеної характеристики стає очевидним, що основними напрямками роботи з дітьми повинні бути: формування знань і уявлень про навколишній світ, розвиток мовлення і спілкування, розвиток моторики, формування довільної регуляції поведінкової та пізнавальної мотивації.

1.3. Види та значення арт-терапії для розвитку та корекції емоційної сфери у дітей з труднощами у навчанні

Сучасна концепція освіти приділяє найбільшу увагу формуванню розумових здібностей. Тоді як розвиток повноцінної особистості неможливий поза формуванням її психологічної сфери. У дитячому віці відбувається становлення самосвідомості, створюється «фундамент» особистості, проявом якого вважаються почуття та емоції. У навчальному закладі емоційне формування здійснюється, в тому числі, у творчих варіантах роботи: виразних, музичних вправах, хореографії та ін [13]. Одним із відомих напрямів прогресивної педагогіки та психології є арт-терапія, яка являє собою комплекс художніх методів, актуальним завданням яких є корекція психологічного стану та емоційного самопочуття дитини за допомогою творчості.

Розвиток особистості, індивідуалізація дитини взаємопов'язане зі здатністю дітей розпізнавати та виражати своє емоції та почуття. Арт-терапевтичні методи в педагогічній діяльності сприяють виявленню психологічних ресурсів у дітей, розвивають уміння виражати емоції, настрій, почуття. У завданнях відповідно до образотворчої діяльності ці методи використовуються з метою гармонізації стану та формування нервової системи шляхом психічного впливу [14]. Мистецтво було і залишається єдиним з найпотужніших засобів естетичного виховання. Саме через мистецтво, розвивається смак, дитина вчиться спостерігати і розпізнати чудове, прислухатися до себе, до своїх емоцій [3].

Вираження почуттів опосередковується «мовою емоцій». У свідомості дитини, коли відбувається її формування, з часом фіксуються «сенсорні еталони» — усталені в суспільстві засоби зовнішнього вираження певних психологічних реакцій. Ці еталони в процесі діяльності кожна дитина співвідносить з предметом зображення і правильно представляє його на малюнку [15].

Основною функцією естетичного виховання є розвиток основ світогляду через емоції, як цінності світогляду в сприйнятті навколишнього світу дитиною. Профілактичний ефект мистецтва, як ефективного засобу корекції страхів,

невпевненості, спалах агресії дитиною, активно використовується в арт-терапії [3].

Дитина з труднощами у навчанні часто не вміє показувати свої власні емоції та почуття словами. І вона, підсвідомо, вибирає зображення. Виразна діяльність приваблює дітей своєю доступністю самовираження через образ. Малюючи, дитина здатна зняти напругу, ворожість, тривогу, подолати свої страхи, набути впевненості та через позитивні емоції, соціально прийнятні моделі поведінки.

Розвиток самосвідомості дітей здійснюється через оцінку близьких. Характерні особливості здатності до самовираження і самопізнання визначаються незадовільним пізнавальним розвитком дітей. Їх сенсорний стан тісно взаємопов'язаний з оцінкою і прийняття батька і матері та оточуючих людей, погляди яких часто мають усі шанси не виправдати їх очікувань [5].

В результаті у дітей виникають несумісні почуття та емоції, які вони зараз не можуть висловити. Мистецтво сприяє легкому та плавному вираженню емоцій. У малюванні, через символіку можна показати, усвідомити, відчутти найрізноманітніші почуття та емоції. З цієї причини методи арт-терапії особливо ефективні при критичних і стресових моментах. Наприклад: адаптація до дитячого садка, школи або боязнь виступати на сцені.

Навчання арт-терапії є ефективним у випадках підвищеної тривожності, страху та фобій, поганого настрою та депресії, труднощів розумового, мовленнєвого та психологічного розвитку, психологічної нестриманості, імпульсивності, самотності, гніву, образи, нерішучості. Через образотворчі образи дитина виражає сутність власного внутрішнього «Я», має здатність до самореалізації, розвиває здатність до самопізнання та самовираження, внаслідок чого її стан гармонізується [13].

Існує неймовірна кількість видів арт-терапії, рівно стільки ж, скільки видів творчої діяльності (малювання, ліплення, музика, танці тощо). Педагогічна арт-

терапія не має обмежень і протипоказань, будучи методом розвитку соціальних навичок вираження емоцій і почуттів, а також безпечним для зняття емоційної та психічної напруги [15]. Художня творчість – це саме те, що дозволяє дитині емоційно реалізуватися, спробувати свої сили, дає необмежені можливості як для наслідування, так і для експериментування. Під нею розуміють вищу форму розумової діяльності, прояв вищих здібностей, як діяльність людини, спрямовану на самовираження, самоактуалізацію особистості, як вдале поєднання ідей, що веде до вирішення поставленого завдання.

У педагогічній арт-терапевтичній роботі запускаються здібності до самовідновлення психіки, внутрішні ресурси відкриваються і поповнюються. У процесі творчості багато проблем, які були глибоко приховані або які були важкими для вираження словами виходять на поверхню, що особливо важливо в роботі з дітьми. У дитини є можливість зустрітися з її внутрішнім світом, почуттями та емоціями, творчою частиною. Наповняється радістю творчості і гармонією [14].

У заняттях з навчання арт-терапії дитина розвиває позитивне ставлення до себе та підвищує свою оцінку. Покращуються комунікативні здібності, компенсуються і активізуються внутрішні резерви.

Формується творче розуміння і креативність. Підвищується стресостійкість і полегшується адаптація, вдосконалюються навички саморегуляції та самоконтролю. Стримані емоції та ідеї опрацьовуються. І сама творча процедура стає цікавою та дає задоволення.

Ми розглядаємо арт-терапію як спосіб:

- уявлення власних емоційних станів, «співпереживання» явищам навколишнього соціуму;
- позитивна соціалізація;
- підвищення міжособистісної компетентності та здатності до встановити гармонійні стосунки;

- розвиток креативності як необхідної властивості для мети безстресової адаптації та самореалізації потенціалів.

Перераховані вище характерні риси дають змогу відзначити спільні тенденції формування та корекції психологічної сфери дітей засобами арт-терапії:

- формування, визначення та поділ (розпізнавання) особистісних емоцій та відчуттів;

- уявлення про психологічний стан співрозмовника (партнера) за невербальними сигналами (міміка, жести, пози, інтонації тощо), зміцнення індивідуальних кордонів у стосунках і вдосконалення навички невербальної взаємодії;

- оволодіння прийомами вираження власних психологічних станів, встановлених у певному суспільстві;

- розвиток початкових навичок саморегуляції почуттів, отримання різних сенсорних навичок, художнього досвіду, мануальних та рухових навичок

Важливішою умовою впливу арт-терапії вважається її спрямованість на внутрішній резерв здоров'я і сили, властивий кожній дитині, наголос на природному прояві почуттів, емоцій і настроїв у творчості, прийняття дитини такою, якою вона є разом із властивими їй методами самопрезентації [6].

Наталі Роджерс виділяє 4 напрямки в арт-терапевтичних методах:

1. візуальна арт-терапія (зображення, ліплення, колаж, пісочна терапія, пейзажна арт-терапія);

2. музична арт-терапія;

3. драматична та танцювально-рухова арт-терапія;

4. наративна (пов'язана зі створенням текстів) терапія (казкотерапія) [6].

До технологій образотворчого мистецтва належать малюнок, ліплення, колажування, пісочна терапія, ландшафтотерапія. Техніку колажування краще використовувати на самому початку знайомства дитини з художніми технологіями, оскільки вона ґрунтується на поєднанні матеріалів (вирізки з журналів, друкованих видань, геометричні конфігурації, піктограми тощо), що дає змогу зменшити хвилювання дитини за невміння зображувати, ліпити тощо.

Ліплення з дрібних матеріалів є ефективним засобом реагування на гнів, страхи, тривогу, ізоляцію, яке допомагає зняти м'язову напругу, сформувати пластику і творчу уяву, інстинктивність у формулюванні емоцій, сприяє руховому та емоційному розрядженню [6].

Арт-терапія малювання використовується як прийом, що сприяє самостійному вираженню власних почуттів, емоцій та уявлень, позитивної соціальної адаптації за допомогою колірно-композиційне прогнозування «власного безпечного світу» [27].

Пісочна арт-терапія заснована на поєднанні невербального (порядок побудови композиції) і словесний (розповідь про готовий твір, розкриваючи його зміст) ініціативності дітей. Коробка з піском представлена як умовний простір, що забезпечує «утримання» і вираження різних психологічних переживань, хвилювання чи напругу дитини. Фігури різних героїв формують ймовірність їх умовної взаємодії один з одним [23].

Під час здійснення ландшафтної арт-терапії дитина вільно або організовано педагогом переміщується в природному середовищі, що супроводжується вивченням його полісенсорних (зорових, голосових, тактильних, смакових, нюхових) та естетико-художніх даних під час безпосередньої взаємодії з розташованими в ньому об'єктами.

Музична арт-терапія - це методи і прийоми цілеспрямованого застосування унікальних особливостей сенсорно-емоційного впливу музики на людину [9]. Ефективність мелодичних мистецьких технологій з метою корекції

психологічного стану дитини забезпечується унікальністю впливу музики на організм і особистість людини: мистецтво за допомогою різноманітних звуків породжує в людей усталену психофізіологічну та емоційну реакцію. При активному сприйнятті музики фізіологічні ритми людини (біоритми головного мозку, пульс, артеріальний тиск, ритм дихання тощо) резонують і мимоволі підлаштовуються під його темпо-ритмічні та ладові характеристики. В результаті музичні твори викликають різноманітні емоційні та рухові реакції у дітей. Крім того, для дитини, кожен звук несе інформацію про «наміри» оточуючого світу по відношенню до неї, які визначаються її безпосередніми емоційними реакціями на звукову інформацію [9].

Танцювально-рухові та драматичні методи арт-терапії спрямовані на розвиток у дітей здатності співпереживати, співчувати, сприяти підвищенню чутливості до власних і чужих негативних психологічних станів і освоєнню способів їх зміни через рух. При здійсненні різноманітних рухових процедур та ігор, діти, під керівництвом вчителя, здійснюють невербальну взаємодію, наслідують зовнішні явища та вчинки різних героїв, тим самим розігруючи зовнішні та внутрішні конфлікти та бар'єри взаємодії на символічному рівні.

Казкотерапія як модель наративної арт-терапії – метод, який використовує фантастичну конфігурацію, щоб інтегрувати особистість дітей, розвивати їхню творчість, покращувати спілкування, уміння та навички взаємодії з іншими [10].

Устимець О.В. пропонує такі форми впровадження казко-арт-терапії в навчальних закладах:

- Використання казки як розгорнутої метафори. Зображення (колаж, ліплення, вишивка) за мотивами казки.
- Розгляд поведінки та мотивів героїв казки з пошуком інших моделей дій персонажів і способів розгадки міфічної ситуації.
- Театралізація моментів казки.
- Творча діяльність за мотивами казки: домальовування, списування, складання казки по колу, складання розповіді за ілюстраціями,

використовуючи різні прийоми роботи з казкою (напр. «Казковий салат», «Зворотня казка» та ін.) [10]

Подібним чином реалізується будь-який із показаних напрямів арт-терапії проявляє вплив на певний аспект формування і корекції психологічної сфери дітей з труднощами у навчанні, що дає змогу здійснювати цілісний, системний вплив.

Арт-терапевтичні сеанси дають педагогу можливість опосередковано контролювати і, при необхідності, коригувати емоційні стани дітей та їх вчинки, ставлення до себе, один до одного і до навколишнього суспільства.

На нашу думку, в роботі над формуванням психологічної сфери у дитини арт-терапевтичні технології мають ряд позитивних моментів перед іншими.

По-перше, це дає можливість виразити емоцій в соціально прийнятній формі. Зображення, ліплення, театральна робота вважаються нешкідливими методами зняття напруги.

По-друге, це стимулює розвиток в терапії, оскільки інтуїтивні конфлікти і внутрішні переживання легше проявляються за допомогою ролей, і створює підстави для інтерпретацій і діагностичних заходів під час терапії.

По-третє, арт-терапія може допомогти зміцнити стосунки між людьми, це формує і підвищує інтерес дітей до своїх почуттів та емоцій та почуттів інших людей.

По-четверте, діяльність в арт-терапевтичних заняттях підвищує почуття індивідуального значення у дітей з труднощами у навчанні. Задоволення, яке з'являється в результаті розкриття та розвитку умінь та навичок у процесі створення фігур в арт-терапії, сприяє гарному самопочуттю дітей, формуванню найтіснішого психологічного контакту між ними та навколишнім світом [13].

РОЗДІЛ 2

**ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ДІТЕЙ З ТРУДНОЩАМИ У
НАВЧАННІ**

Для дослідження емоційної сфери дітей з труднощами у навчанні було поставлено такі завдання:

1. Охарактеризувати особливості емоційної сфери дітей з труднощами у навчанні

2. Описати особливості емоційного стану дітей з труднощами у навчанні
3. Виявити методи корекції емоційної сфери засобами арт-терапії.
4. Провести діагностику сформованості емоційної сфери дитини з труднощами у навчанні.
5. Адаптувати систему занять з арт-терапії.

Для вирішення поставлених завдань використовувалися такі методи дослідження:

- теоретичний аналіз науково-методичної літератури, який дозволив виявити актуальність проблеми, визначити завдання та методи дослідження, розробити організацію дослідження;
- педагогічне тестування дозволило виявити особливості емоційного стану дітей;
- педагогічний експеримент дав можливість виявити ефективність запропонованої методики розвитку емоцій у дітей за допомогою арт-терапії;
- методи математичної статистики дозволили достовірно опрацювати результати педагогічного експерименту.

Для проведення дослідження було обрано процес організації пісочної терапії. Було підбрано та використано методику організації групових та індивідуальних занять пісочною терапією в умовах класу школи м. Парадичу. Дослідження проводилось на базі Парадижської школи, Лодзівське воєводство. В експерименті взяли участь молодші школярі 1 класу, у кількості 5 осіб. На цьому етапі було визначено направлене інформаційно-педагогічне тестування учнів для оптимальної технологічної реалізації дослідження. Здійснено пошук засобів арт-терапії. Для цього було підбрано комплекс ігор, що сприяють корекції емоційного стану у групі.

Також було проведено математичну та теоретичну обробку результатів дослідження, в результаті яких було експериментально обґрунтовано методику заняття арт-терапією. На цьому етапі здійснено повне оформлення підсумкової атестаційної роботи.

2.1. Діагностика сформованості емоційної сфери дітей з труднощами у навчанні

Констатувальний експеримент

На наш погляд, ефективно вивчення емоційного стану дитини можливе за допомогою графічної техніки «Кактус», призначений для дослідження емоційно-особистісної сфери дитини, визначити стан емоційної, наявність агресії: її напрямок та інтенсивність.

При проведенні діагностики досліджуваному видається аркуш паперу формату А4 і простий олівець. Педагог пояснює дитині: «На аркуші паперу намалюй кактус - таким, яким ти його уявляєш.» Питання і додаткові пояснення не допускаються.

Коли дитина закінчила малювати, з нею проводиться бесіда. Педагог ставить запитання для уточнення тлумачення малюнка:

1. Кактус домашній чи дикий?
2. Чи можна помацати? Він колючий?
3. Чи любить кактус, коли за ним доглядають: поливають, удобрюють?
4. Кактус росте окремо чи з якоюсь іншою рослиною по сусідству?
5. Якщо росте у сусіда, то що це за рослина?
6. Що зміниться в кактусі, коли він виросте?

При інтерпретації результатів необхідно враховувати дані, які відповідають усім графічним методам, а саме:

- просторове положення;
- розмір малюнка;
- характеристика ліній;

-тиск на олівець.

Результати слід аналізувати наступним чином:

Агресія - наявність голок, а особливо їх велика кількість. Сильно стирчать, довгі, щільно розташовані голки свідчать про високий ступінь агресивності.

Імпульсивність - різкі лінії, сильний натиск.

Егоцентризм, прагнення до лідерства - великий малюнок в центрі аркуша.

Залежність, незахищеність - маленький малюнок внизу аркуша.

Демонстративність, відкритість - наявність стирчаючих пагонів, незвичайні форми.

Скритність, обережність - розташування зигзагів по контуру або всередині кактуса.

Оптимізм - використання яскравих кольорів, образ "щасливого" кактуса.

Тривожність - використання темних кольорів, переважання внутрішнього штрихування, ламані лінії.

Романтичність - наявність декору, квітів, м'яких ліній, форм.

Любов до сім'ї – наявний квітковий горщик, зображення домашнього кактуса.

Бажання самоти - дикий кактус, зображено пустельний кактус.

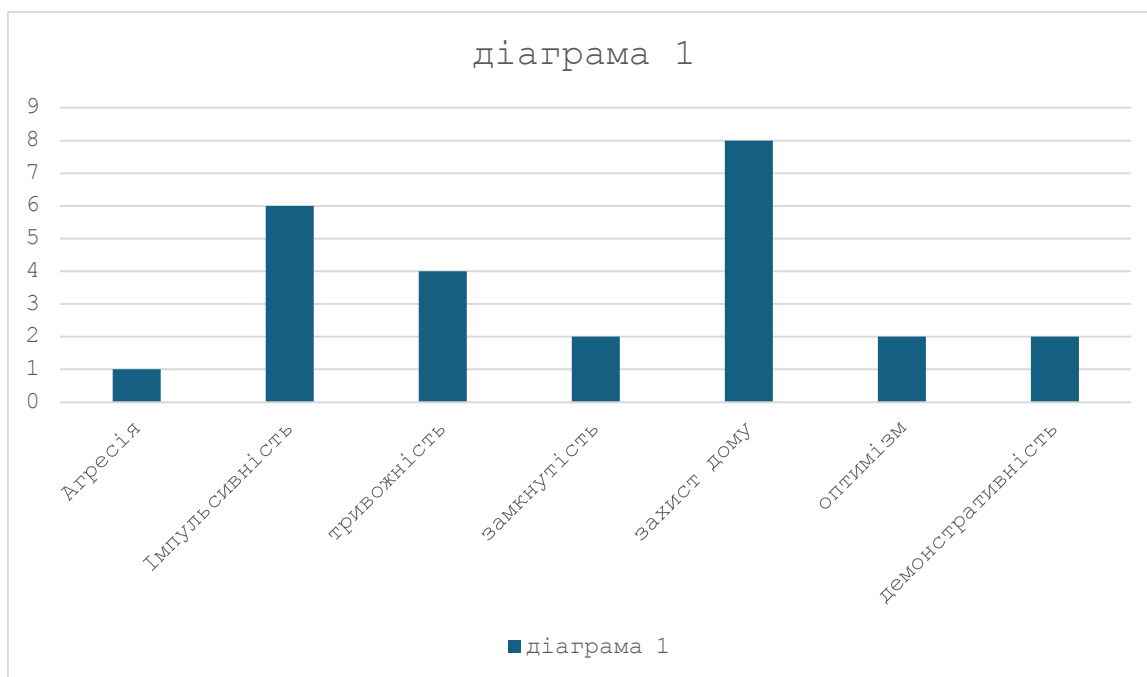
Як бачимо, методика «Кактус» дозволяє за одним малюнком зробити досить конкретні висновки про емоційний стан дитини. У цьому його цінність, адже не всі діти відкрито контактують з дорослими.

За результатами методики «Кактус» в групі отримано наступні результати – 1 дитина схильна до проявів агресії. Зазначений досліджуваний критерій проявляється на дитячих малюнках наявністю шипів. У трьох дітей (60%) спостерігаються прояви імпульсивності. Не будемо розглядати цей факт як

відхилення, оскільки імпульсивність та енергійність притаманні дітям молодшого шкільного віку і зумовлені недостатньою зрілістю нервової системи. Але ступінь їх вираженості іноді різна. Деякі діти дуже імпульсивні, коли їм доводиться опинитися в новому середовищі. На них впливає надлишок подразників. Інші діти не можуть виконувати монотонну, одноманітну роботу; на них негативно впливає відсутність подразників. Інші діти нетерплячі та не стримані, коли хворіють. Двоє дітей демонструють прагнення до лідерства в поєднанні з відкритістю, оптимізмом і демонстративністю. Ці показники свідчать про активну життєву позицію дітей, залучення їх до суспільного життя. Для однієї дитини (20%) характерні невпевненість і скритність. Причинами такої ситуації може бути низька самооцінка або вплив сімейних відносин. Тривожність спостерігається у 2 дітей. З теоретичних досліджень відомо, що передумовою появи тривоги може бути підвищена чутливість нервової системи, ситуація суперництва, вплив батьківсько-дитячих стосунків у родині. Переважна більшість дітей (80%) виявляють прагнення до захисту та любові в сім'ї.

Докладніші описи результатів методики вказані в протоколах спостереження (Додаток 1).

Для наочного зображення отриманих результатів, нами була побудована діаграма 1.

Діаграма 1 - Підсумкові результати, отримані за методикою «Кактус» за всіма шкалами випробуваних

Також використовувалася методика «Спостереження», як карта спостереження за емоційно-моральним розвитком дітей.

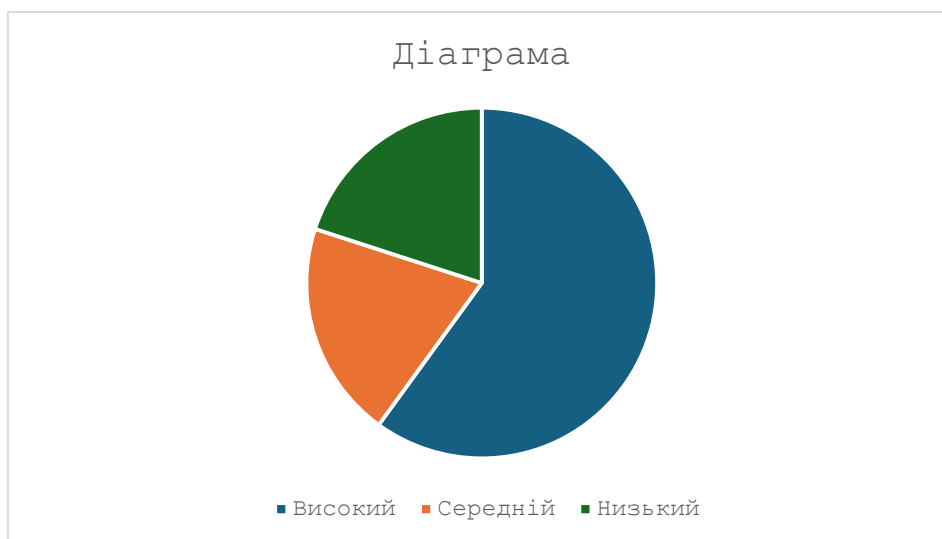
Параметри	Критерії оцінки
Емоції(соціальні)	<p>Розуміє переживання інших, піклується, взаємодопомога, співчуття, адекватно реагує на невдачі інших; мотивує своє рішення моральною нормою (+);</p> <ul style="list-style-type: none"> • на невдачі інших реагує адекватно, але не виявляє турботу, співчуття, взаємодопомога(-); • байдуже чи неадекватно реагує на невдачі інших, не виявляє турботу, співчуття (-)
Довільність емоцій	<p>У некомфортних ситуаціях терплячий, спокійний, врівноважений, вміє стримувати емоції (+).</p> <ul style="list-style-type: none"> • у некомфортних ситуаціях не завжди терплячий, стриманий (-);

	<ul style="list-style-type: none"> • у некомфортних ситуаціях не стриманий, можливо агресивним, запальним (-).
Моральний розвиток (моральне судження, усвідомлення моральної норми)	<p>Вміє правильно оцінювати свою поведінку, мотивуючи оцінку моральною нормою (+);</p> <ul style="list-style-type: none"> • володіє моральними судженнями, розумно пояснює свій вчинок (+); • називає норму, правильно оцінює поведінку дітей, але мотивує свою оцінку (-); • оцінює поведінку дітей як позитивну або негативну, але оцінку не мотивує і моральну норму не формулює (-).
Моральна саморегуляція	<p>Поведінка дитини стійка, позитивна спрямована, дитина чемна, тактовна (+);</p> <ul style="list-style-type: none"> • не завжди дослухається до зауважень та вимог дорослого, може порушувати правила, не завжди ввічлива і тактовна (-); • поведінка дитини нестійка, ситуативна, вона часто виявляє негативну поведінку, нетактовний, неввічливий (-)

Діти, які отримали більшу кількість плюсів (75-100%) характеризуються добре розвинуеною моральністю та емоційністю.

Діти, які набрали 50-75% знаків «+», мають достатній емоційно-моральний рівень розвитку, але звернути увагу на деякі його особливості. Діти, які набрали менше 50% плюсів, є дітьми з недостатніми моральними якостями та можливим емоційним неблагополуччям.

Результати, отримані під час проведення дослідження з методики «Спостереження», для наочності отриманих результатів ми побудували діаграму 2.

Діаграма 2 - Результати, отримані в ході проведення дослідження по методиці
«Спостереження»

З отриманої діаграми видно, що групі виявлених дітей 60% мають високий рівень розвитку моральності та емоційності, 20% – середній рівень, 20% – низький рівень морально-емоційного розвитку.

Результати дітей свідчать про високий рівень морально-емоційного розвитку дітей (60%). Діти можуть не тільки добре керувати своїми почуттями, виражати їх у прийнятій культурній формі, але й свідомо використовувати їх, повідомляючи тим самим про свої переживання оточуючим дорослим. У дітей на конкретних життєвих прикладах формуються узагальнені уявлення про справедливість, турботливість, правдивість, ввічливість, сміливість, скромність, працьовитість, чуйність. 20% виявлених дітей мають середній рівень емоційно-морального розвитку, 20% – низький. Ці діти не можуть достатньо контролювати вираження своїх емоційних станів. Знання моральних норм не завжди забезпечує їх реалізацію та дотримання в реальних життєвих ситуаціях.

Докладніші описи результатів спостереження вказані в протоколах спостереження (Додаток 2).

Отримані дані говорять про необхідність виявити та розвинути у них позитивні якості, підняти занижену самооцінку, щоб покращити їх емоційний стан.

На основі даних дослідження ми підібрали комплекс арт-терапевтичних занять, які сприяють корекції емоційної сфери дітей. Детальний опис підібраних арт-терапевтичних занять та коментарі їх використання описані в Додатку 3.

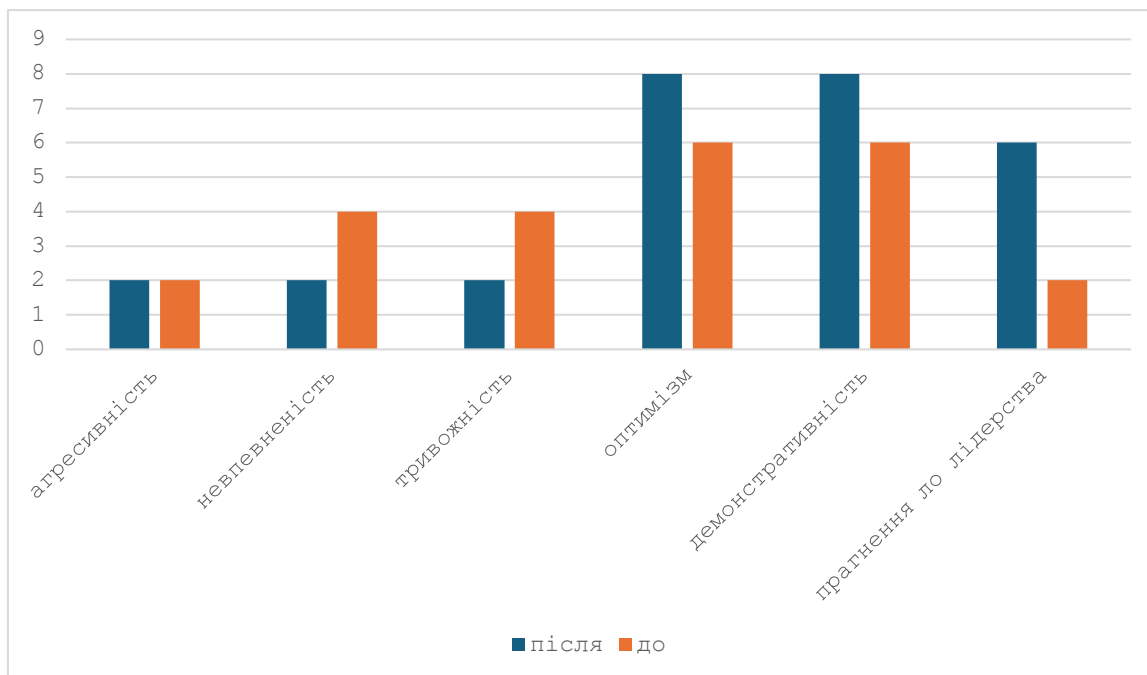
2.2 Аналіз ефективності арт-терапевтичних занять у корекції емоційної сфери дитини з труднощами у навчанні

Контрольний зріз за підсумками формувального експерименту

З метою перевірки ефективності підібраних занять арт-терапії проводиться повторна діагностика групи дітей з труднощами у навчанні. Це дозволило відстежити позитивну динаміку за всіма компонентами критеріїв емоційного розвитку дітей, які нас цікавили.

Основна мета цього етапу нашого експерименту полягала у визначенні ефективності арт-терапевтичних занять за допомогою методів математичної статистики.

Після проведення арт-терапевтичної роботи та контрольної діагностики за методикою «Кактус» спостерігалася динаміка в бік зниження негативних критеріїв емоційної сфери дітей. За результатами контрольної діагностики ми склали діаграму 3.

Діаграма 3 - Результати, отримані під час діагностики дітей за методикою «Кактус»
(контрольний етап)

З діаграми видно, що по всім негативним критеріям емоційного стану дітей відбулося значне зниження. Отримано наступні результати в групі досліджуваних – 1 дитина схильна до проявів агресії. У 20% дітей спостерігається прояв імпульсивності. Близько 80% дітей, демонструють прагнення до лідерства у поєднанні з оптимізмом, відкритістю, демонстративністю. Для 20% дітей властиві залежність, непевненість, скритність. Прояв тривожності спостерігається у 1 дитини (20%). У дітей (80%) є прагнення до домашнього захисту.

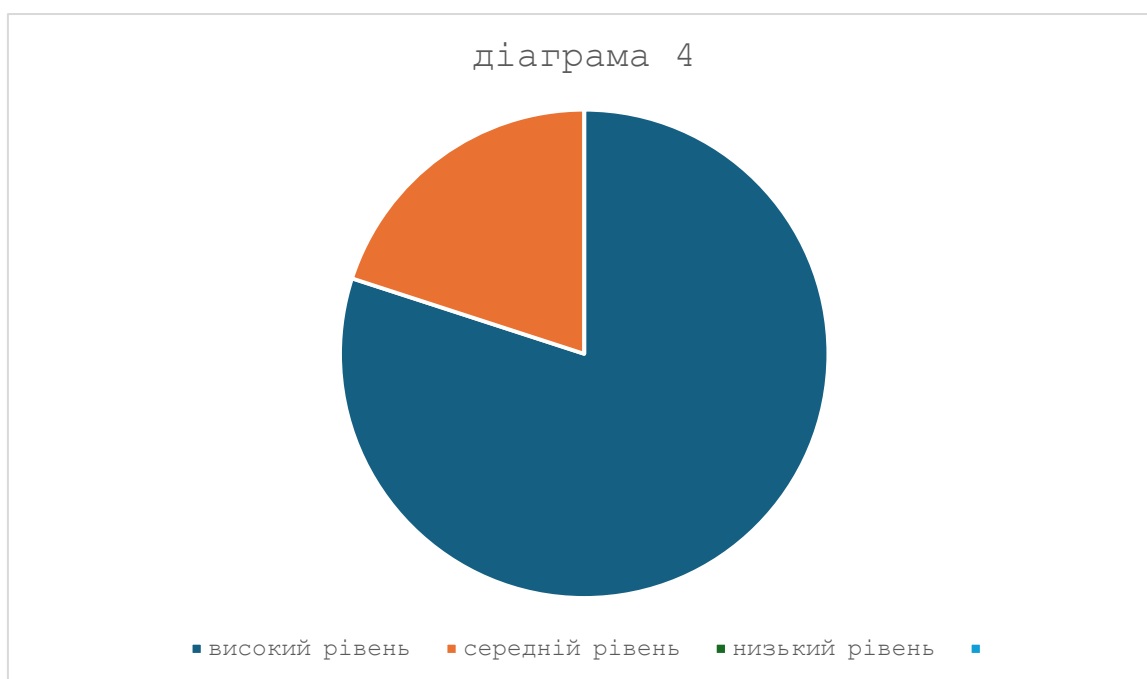
Докладніші описи результатів методики вказані в протоколах спостереження (Додаток 4)

Результати, отримані в ході діагностики групи дітей по методиці «Спостереження» на контрольному етапі дослідження, представлені у Таблиці 2 та у діаграмі 4.

Етап експерименту	Рівень розвитку моральності та емоційності
-------------------	--

Констатувальний	Високий рівень	Середній та низький рівень
	60%	40%
Контрольний	Високий рівень	Середній та низький рівень
	80%	20%

Результати, отримані в ході діагностики групи дітей за методикою «Спостереження»
(контрольний етап)

Результати, отримані в ході діагностики групи дітей за методикою «Спостереження»
(контрольний етап)

Спостерігається позитивна динаміка у бік підвищення рівня морально-емоційного стану.

Результати свідчать про те, що у дітей спостерігається високий рівень розвитку моральності та емоційності (80%). Середнім рівнем емоційного та морального розвитку мають 20%. Діти достатньою мірою контролюють вираз своїх емоцій. Частина дітей, добре знають і розуміють правила поведінки в суспільстві, норми справедливості та реальної взаємодії та дотримуються їх.

Докладніші описи результатів методики вказані в протоколах спостереження (Додаток 5).

Результати другого діагностичного зрізу свідчать про явну позитивну динаміку в емоційній сфері дітей:

- значно знизилася тривожність;
- знизилася агресія;
- розвинулася диференціація своїх почуттів;
- покращився загальний психоемоційний стан.

Ефективність представленої в роботі корекційної системи ігрово-терапевтичних занять було експериментально підтверджено. Підібрані прийоми, методи та засоби арт-терапії спрямовують розвиток дітей на розширення уявлень про емоції, спонтанність почуттів, самовираження. За допомогою реалізації арт-терапевтичних проведена корекція негативних емоційних станів дітей з труднощами у навчанні та створено умови для гармонізації емоційної сфери дітей, покращення їх психологічного здоров'я.

Таким чином, отримані результати дослідження розвитку та корекції емоційної сфери дітей з труднощами у навчанні засобами арт-терапії дозволили зробити такі висновки:

1. У психологічній та педагогічній літературі проблема емоційного розвитку дітей суперечлива і складна. Різні точки зору на зміст та умови формування новоутворень емоційної сфери дитини стають предметом наукових дискусій. Але найважливішим практичним завданням дослідження емоцій дитини сучасні автори вважають створення науково обґрунтованих психолого-педагогічних, психолого-корекційних та розвиваючих програм, спрямованих на формування у дитини послідовного ряду вікових новоутворень емоційної сфери.

2. Порушення розвитку емоційної сфери дітей проявляються насамперед у високому рівні особистісної тривожності, неадекватній самооцінці зі схильністю до її значного завищення або заниження, виражених агресивних реакціях, закріпленні негативних емоцій. У багатьох дітей із труднощами у навчанні спостерігаються типові симптоми емоційних порушень: незрілість емоційно-вольової діяльності; інфантилізм; емоційна нестабільність; легкість зміни настрою; контрастні емоції; втрата самоконтролю; труднощі адаптації в дитячому колективі. Часто діти з труднощами у навчанні відчують стан тривоги, тривоги.

3. Існує неймовірна кількість видів арт-терапії, рівно стільки ж, скільки видів творчої діяльності (малювання, ліплення, музика, танці тощо). Педагогічна арт-терапія не має обмежень і протипоказань, будучи методом розвитку соціальних навичок вираження емоцій і почуттів, а також безпечним для зняття емоційної та психічної напруги. Ліплення з дрібних матеріалів є ефективним засобом реагування на гнів, страхи, тривогу, ізоляцію, яке допомагає зняти м'язову напругу, сформувати пластику і творчу уяву, інстинктивність у формулюванні емоцій, сприяє руховому та емоційному розрядженню. Арт-терапія малювання використовується як прийом, що сприяє самостійному вираженню власних почуттів, емоцій та уявлень, позитивної соціальної адаптації

за допомогою колірно-композиційне прогнозування «власного безпечного світу» Пісочна арт-терапія заснована на поєднанні невербальної (порядок побудови композиції) і словесної (розповідь про готовий твір, розкриваючи його зміст) ініціативності дітей. Ефективність мелодичних мистецьких технологій з метою корекції психологічного стану дитини забезпечується унікальністю впливу музики на організм і особистість людини: мистецтво за допомогою різноманітних звуків породжує в людей усталену психофізіологічну та емоційну реакцію. Казкотерапія – метод, який використовує фантастичну конфігурацію, щоб інтегрувати особистість дітей, розвивати їхню творчість, покращувати спілкування, уміння та навички взаємодії з іншими.

4. Проведене дослідження дозволило узагальнити досвід, накопичений в теорії психотерапії, і визначити основні критерії напрямків арт-терапевтичних занять. Завдяки арт-терапії ми змогли дізнатися не тільки про емоційні особливості дітей з особливими потребами, але й зробити це в ненав'язливій і навіть привабливій для них формі. Не всі добре малюють, але кожен зміг створити художню композицію, виразивши свої почуття в пісочному малюнку за допомогою готових фігурок. Арт-терапія сприяла подоланню недоліків емоційно-вольової сфери дитини із труднощами у навчанні, сформувала у дітей правильну оцінку оточуючих і себе, допомогла в регулюванні своєї поведінки у спілкуванні, що в свою чергу сприяло соціальній адаптації дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бочкарьова Н. С., Луганський національний університет імені Тараса Шевченка Гуманістичний характер цінностей в педагогічній системі К. Роджерса. Наук. ст. 12 с.
2. Вознесенська О.Л., Сидоркіна М.Ю. 2015. Арт-терапія у подоланні психічної травми, Практичний посібник. К. Золоті ворота, 2015. 148 с.
3. Дабіжа К.Л., Дабіжа Л.П. 2020. Розвиток пізнавального інтересу молодших школярів на заняттях мистецтвом. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія, Педагогіка і психологія, Збірник наукових праць. Вип. 63. 2020.
4. Емоційний розвиток дітей. упоряд. С.Максименко, К.Максименко, О. Плавник. Знання, 2003. 267 с.
5. Миронова С. П. Методика корекційної роботи при порушеннях пізнавальної діяльності, підручник, С. П. Миронова. Кам'янець- Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2014. 260 с.
6. Роджерс Н. Творчий зв'язок. Зцілююча сила експресивних мистецтв. М. Манн, Іванов та Фербер, 2015
7. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна І. П. 2008. Психологія розумово відсталого дитини. Київ, Знання. 246 с.
8. Спеціальна психологія 2001, за ред. Матвєєвої М. П., Миронової С. П. Кам'янець-Подільський, 140 с.
9. Сбітнєва Л. М. Розвиток системи музично-естетичного виховання дітей і молоді в Україні (перша половина ХХ століття). Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. 2012. № 22(9). С. 57-64.

10. Устимець О.В. Чудова подорож у казку (програма емоційного розвитку дітей з вадами зору старшого дошкільного віку). Регіональна освіта: сучасні тенденції. 2011. № 2 (14).
11. Шевченко Ю. Поняття «емоційна сфера» в психологічній літературі. Наук. ст. 14 с.
12. Шульженко Д.І. Корекційний розвиток аутичної дитини, книга для батьків та педагогів. Д.І.Шульженко, Н.С.Андрєєва. Д.М.Кейдун, 2011. 344 с
13. Арт-терапія як засіб психологічної допомоги молодшим школярам з порушеннями емоційної сфери [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.inforum.in.ua/conferences/23/68/538>
14. Арт - терапія у роботі з дітьми з ООП [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/art-terapiia-u-roboti-z-ditmy-z-ooop-605924.html>
15. Арт-терапія як об'єкт наукового дослідження у працях зарубіжних та вітчизняних учених [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=pednauk_2016_5_52
16. Арт-терапія як засіб корекції та вплив на когнітивну та емоційно-вольову сферу дитини з інтелектуальними порушеннями [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/art-terapia-ak-zasib-korekcii-ta-vpliv-na-kognitivnu-ta-emocijno-volovu-sferu-ditini-z-intelektualnimi-porusennami-408792.html>
17. Арт-терапія в роботі з аутистами [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://childfuture.kiev.ua/korisna-informatsiya/art-terapiya-v-roboti-z-autistami/>
18. "Арт-терапія при роботі з дітьми зі розладами аутистичного спектру" [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/art-terapia-pri-roboti-z-ditmi-zi-rozladami-autisticnogo-spektru-prezentacia-333978.html>

19. Використання арт-терапії та арт-педагогіки в роботі з дітьми з порушеннями інтелекту [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.slideshare.net/ippo-kubg/ss-41691018>
20. Використання елементів арт-терапії в роботі з дітьми з особливими потребами [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/embed/01008ocr-434f.docx.html>
21. Використання пісочниці з дітьми та підлітками з розладом аутистичного спектру [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://autplaytherapy.com/training/using-sandtrays-with-children-and-adolescents-with-autism-spectrum-disorder/>
22. Вплив терапії образами-пісочницею на психічне здоров'я та суб'єктивне благополуччя дітей з аутизмом [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8819219/>
23. Гра на лотках з піском: заняття для дітей з обмеженими можливостями, аутизмом або іншими додатковими потребами [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://raisingchildren.net.au/guides/activity-guides/sensory-play/sand-tray-play-activity-children-disability-autism>
24. Дитяча психологія [Електронний ресурс] Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Dutkevych_Tetiana/Dytiacha_psykholohiia.pdf
25. Дитячий розвиток: пісочна терапія. Відео [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=XaWdcJgWWAs>
26. Ігри з піском при розвитку взаємодії у дітей з аутизмом [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://aytuzon.com.ua/igru-z-piskom/>
27. Миронова С.П. Використання у корекційній роботі з дітьми з порушеннями інтелекту нетрадиційних методів лікувальної педагогіки і психотерапевтичних технологій [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://aqce.com.ua/download/publications/207/236.pdf>

28. Особливості застосування технік арт-терапії в роботі з дітьми-аутистами [Електронний ресурс] Режим доступу: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/60152/1/%d0%a4%d0%9b%d0%a1%d0%9a%20%d0%93%d1%80%d0%b5%d1%81%d1%8c%20%d0%9a.%d0%92.%d0%9f%d0%9f%20_2023.pdf
29. Особливості емоційної сфери у дітей із труднощами у навчанні [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://ckroir.gancevichi.edu.by/ru/main.aspx?guid=45491>
30. Основні вікові особливості дітей молодшого шкільного віку. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://goaravetisyan.ru/uk/osnovnye-vozzrastnye-osobennosti-detei-mladshego-shkolnogo/>
31. Пісочна терапія [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://dytpsycholog.com/2015/07/15/%D0%BF%D1%96%D1%81%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D0%BF%D1%96%D1%8F/>
32. Alenezi A, Hassan A, Amr ES, Alsolais A. (2021). Impact of cognitive-behavioral therapy on daily living skills of high functioning autistic children with anxiety disorders. *Nusant Biosci*, 13(1):115.
33. Liu TL, Chen G, Wen X, Zheng XY. (2017). Trend of treatment and rehabilitation rates among people with psychiatric disability from 2007 to 2013 in China. *Chin Ment Health J*, 31(3):195–202.
34. Teiko KUME. (2017). Practice of sandplay in a nursery school the essence of sandplay discovered at the common ground of psychotherapy and childcare. *Arch Sandplay Ther*, 29(3):65–76.
35. Tur-Kaspa, H. M. (1999). Reciprocal friendship reciprocal rejection and socio-emotional adjustment: the social experiences of children with learning disorders over a one-year period. *European Journal of Special Needs Education*, 14(1), 37-48.

36. Valås, H. (1999). Students with learning disabilities and low-achieving students: Peer acceptance, loneliness, self-esteem and depression. *Social Psychology of Education*, 3, 173-192.
37. Rogers C. *Freedom to learn for the 80's*. Columbus – Toronto – London Sydney : Ch. E. Merrill Publ. Company, A Bell & Howell Company, 1983. 312 p.
38. Rogers C.R. Bringing Together Ideas and Feelings in Learning Learning Today, 5, Spring, 1972. P. 32–43.
39. Wiener, J. (2002). Friendship and social adjustment of children with learning disabilities. In B. Wong, & M.
40. Extracurricular Activities And The Development Of Social Skills In Children With Intellectual And Learning Disabilities [Електронний ресурс] Режим доступу: https://scholarworks.gsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1107&context=psych_theses
41. Sandtray Work with Autistic Children. Відео [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=1Bkw9Cq9KNQ>
42. Supporting the Emotional Needs of Kids With Learning Disabilities [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://childmind.org/article/supporting-the-emotional-needs-of-kids-with-disabilities/>
43. How Art Therapy Can Support Children’s Emotional Development [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://www.pentagonplay.co.uk/news-and-info/art-therapy-for-children>

ДОДАТКИ

Додаток 1

Протокол спостереження дослідження сформованості емоційної сфери дітей за методикою «Кактус»

Ім'я	Параметри									
	Аг ре сія	Імпу льси вніс ть	Праг нення до лідер ства	Від кри тіст ь	Скрит ність	Опти мізм	Три вож ніст ь	Роіан тичні сть	Любо в до сім'ї	Незахи щеніст ь
Тарас Д.		+					+		+	
Соло мія Д.		+	+	+		+		+	+	
Вікто р П.					+		+	+		+
Андрі й О.	+	+	+	+					+	
Петро М.			+	+					+	

Додаток 2

Протокол спостереження за емоційно-моральним розвитком дітей за методикою «Спостереження»

Ім'я дитини	Параметри
-------------	-----------

	Емоції	Моральний розвиток	Довільність емоцій	Моральна саморегуляція
Тарас Д.	+	-	+	+
Соломія Д.	+	+	-	-
Віктор П.	-	+	+	+
Андрій О.	+	-	-	-
Петро М.	+	+	-	+

Додаток 3

Арт-терапевтичні заняття спрямовані на розвиток та корекцію емоційної сфери дітей з труднощами у навчанні засобами арт-терапії

№	Тема уроку	Мета уроку	Обладнання	Хід уроку
1	«Знайомство, правила»	Знайомство з гуртківцями, згуртування, створення позитивного емоційного настрою, пояснення правил поведінки під час гри в пісочниці. Зниження психофізичного навантаження. Проведення територіальної гри в пісочниці, спрямованої на розвиток асоціативної уяви.	аркуші паперу, олівці, ватман із зображенням будиночка, аудіозапис «Звуки лісу»; дерев'яний ящик з піском, колекція мініатюрних фігурок, вода; фарби, фломастери, олівці, пензлі.	Гра «Візьму з собою в похід...» Гра «Календар настрою» Гра «Відбитки наших рук» Гра «Чарівна галявина»
2	«Діагностика»	Зміцнення самопочуття групи, створення позитивного емоційного	Календар настрою, пісочниця, фігурки казкових героїв, камінчики, жолуді та інші природні	«Календар настрою» Гра «Що ховається в піску?»

		настрою, зняття напруги у стосунках з оточуючими.	матеріали, формочки для піску.	Гра «Візерунки на піску» Гра «Будівельники з піску»
3	«Ми створюємо світ»	Зняття напруги, підвищення настрою, активізація уваги та процесів мислення, створення позитивного емоційного настрою, розвиток позитивної спрямованості особистості.	календар настрою, природні матеріали, фігурки та форми для піску.	«Календар настрою» Гра «Ми створюємо світ» Гра «Перший урок магії: ліс, галявина та їх мешканці» Гра «Другий урок магії: море, річка, озеро та їх мешканці» Гра «Третій урок чаклунства: місто та його мешканці, професії та служби». Гра «Четвертий урок чаклунства:

				село та його мешканці» Гра «Космічна подорож»
4	«Знайомство з мокрим піском»	Створення доброзичливої атмосфери взаємодії учнів, підвищення рівня згуртованості, згуртування дитячого колективу.	Календар настрою, фігурки та формочки для піску, природний матеріал, вода, глечик, пульверизатор.	«Календар настрою» Гра «Способи зволоження піску» Гра «Властивості мокрого піску» Гра «Великий будинок» Гра «Хто до нас прийшов?» Гра «Казкове місто» Гра «Піратська атака»
5	«Морські подорожі»	сприяти процесу особистісного розвитку, реалізації творчого потенціалу	Календар настрою, листи, олівці, пісочниця, природний матеріал, формочки, фігурки для піску, вода, розпилювач.	«Календар настрою» Гра «Намалюй та виліпи» Гра «На морському дні» Гра «Чарівний острів»

				Гра «Загадкові жителі океану»
6	«Подорож у казку»	Розвиток образного мислення, уяви, мовлення, розвиток комунікативних навичок	Пісочниця, різні фігурки, природний матеріал, вода, картонні фігурки героїв, олівець, літери, крейда, цибуля, огірок – для загадок.	"Календар настрою" Гра «Вибери правильно фігурки» Гра «Намалюйте казку» Гра «Казка на піску»
7	«Пори року»	Розвиток уваги, пов'язаного з координацією рухів; розвиток моторики рук, розвиток просторового мислення, розвиток умінь виконувати дії з інструкції	Заготовлені картинки хмаринок, дерев, камінчики, формочки для піску, мишка (іграшка – маріонетка), ножиці, альбом для малювання, олівці.	«Календар настрою» Гра «Весняна картина» Гра «Чудова галявина» Гра «Зима»

Урок №1

Тема: «Знайомство. Правила»

Мета: Знайомство з групою, згуртування, створення позитивного емоційного настрою, пояснення правил поведінки під час гри в пісочниці.

Зниження психофізичного навантаження. Проведення територіальної гри в пісочниці, спрямованої на розвиток асоціативної уяви.

Обладнання: аркуші паперу, олівці, малюнки із зображеннями будиночка, аудіозапис «Звуки лісу»; дерев'яний ящик з піском, колекція мініатюрних фігурок, вода; фарби, фломастери, олівці, пензлі.

Хід уроку:

Вчитель: «Доброго дня, діти! Дякую, що прийшли. На цих заняттях ми будемо грати, малювати на піску і т. д. А тепер давайте знайомитися!»

Гра «Візьму з собою в похід...»

Кожен повинен назвати своє ім'я та якийсь предмет (Мене звати ..., я візьму з собою ..., я піду в похід?), який би він узяв із собою в похід. Ведучий повинен сказати, беруть вони цю людину з собою чи ні.

Гра «Календар настрою»

Педагог вішає на стенд календар настрою і просить дітей на кожному уроці наклеювати на нього свої символи, а потім розповідати, з яким настроєм дитина прийшла на урок, а якщо негативним, то чому.

Гра «Відбитки наших рук»

На рівній поверхні піску діти разом із психологом по черзі роблять відбитки рук: внутрішньої та зовнішньої сторони. Важливо тримати руку на піску, злегка натискаючи на нього, і прислухатися до своїх відчуттів. Дорослий починає гру, розповідаючи дитині про свої відчуття: "Мені добре. Я відчуваю прохолоду (або тепло) піску. Коли я рухаю руками, я відчуваю маленькі піщинки. А що ти відчуваєш?"

Тепер, коли дитина отримала зразок промовляння ваших почуттів, вона спробує розповісти про те, що відчуває. Чим молодша дитина, тим коротше буде його розповідь, і тим частіше потрібно повторювати цю гру. Неважливо, якщо на початку гри дитина точно відтворює ваші слова, передаючи свої почуття.

Поступово, накопичуючи свій сенсорний досвід, вона навчиться передавати свої почуття іншими словами. Намагайтеся не нав'язувати йому свою думку. Далі дорослий повертає руки долонями вгору: «Я повернув руки, і мої відчуття змінилися. Зараз по-іншому відчуваю шорсткість піску, на мій погляд, став трохи холодніше. А що ти відчуваєш? Мені не дуже зручно так тримати руки. А ти?» Якщо діти мають схожі почуття, ви можете обговорити, що краще зробити, щоб їх змінити. Ви можете рухати руками: «ковзайте» долонями по поверхні піску, роблячи зигзагоподібні та кругові рухи (як машинки, змійки, санки тощо). Виконуйте ті ж рухи, приклавши долоню до краю, «йдіть» долонями по прокладених доріжках, залишаючи на них свої сліди, створюйте на поверхні піску всілякі химерні візерунки відбитками долонь, кулаків, кісточками пальців, ребрами долонь спробуйте знайти схожість між візерунками та предметами навколишнього світу (ромашка, сонце, краплі дощу, трава, дерево, їжачок тощо), «пройтися» по поверхні піску окремо кожним пальцем по черзі правою і лівою рукою, після – одночасно (спочатку лише вказівним, потім – середнім, потім – безіменним, великим, і нарешті – мізинчиком).

далі, можна групувати пальці по два, по три, по чотири, по п'ять. Тут діти можуть спостерігати загадкові сліди. Як добре пофантазувати разом: чії вони?

"пограти" по поверхні піску, як на клавіатурі піаніно або комп'ютера. При цьому рухаються не тільки пальці, а й кисті рук, здійснюючи м'які рухи «вгору-вниз».

Вчитель: - А тепер ми з вами подорожуватимемо на чарівну галявину.

Гра «Чарівна галявина»

Вчитель дає дітям таке завдання. «Ви - Чарівники. Ви задумали вирушити в дорогу, в подорож, щоб знайти країну, в якій ще ніхто не жив. Там ви хочете створити квітучу казкову країну. Зараз ви оберете собі по ТРИ героя, яких ви хотіли б поселити в новій країні. Окремо захопіть дерева, каміння, квіти, будинки — все, що вам потрібно для створення казкової країни». Діти будують у піску

вигадану ними країну, потім описують (у міру своїх можливостей) чим займаються їхні герої, що вони створили, які там правила, тощо.

Наприкінці кожного заняття підбиваються підсумки, вчитель запитує у дітей, що їм сподобалося, що було складно, що запам'яталося найбільше.

Завершуючи роботу в пісочниці, діти розбирають свої будиночки, розставляють іграшки на полиці стелажу, розрівнюють пісок.

Урок №2

Тема: «Діагностика»

Мета: Зміцнення самопочуття групи, створення позитивного емоційного настрою, зняття напруги у стосунках з оточуючими.

Обладнання: Календар настрою, пісочниця, фігурки казкових героїв, камінчики, жолуді та інші природні матеріали, формочки для піску.

Хід уроку:

«Календар настрою»

Кожна дитина приклеює свій символ до календаря настрою та розповідає про свій емоційний стан.

Гра «Що ховається в піску?»

Вихователь і діти разом занурюють руки в сухий пісок. І починайте рухати ними, спостерігаючи, як змінюється рельєф піску. Завдання: повністю звільнити руки від піску, не робити різких рухів, лише рухати пальцями і здувати піщинки.

Щоб ускладнити завдання, цю вправу можна виконувати з мокрим піском. Всім відома пляжна гра «Шахта». Рука одного гравця перетворюється на «міну»: вона може бути в піску в будь-якому положенні. Завдання іншого гравця - «сапера» - відкопати «міну», не торкаючись її. «Сапер» може користуватися руками, дути на «міну», допомагати собі тонкими палицями.

Гра «Візерунки на піску»

Педагог малює пальчиком, ребром долоні, пензлем у верхній частині пісочниці різні геометричні фігури (відповідно до вікових норм розвитку), прості/складні візерунки (прямі та хвилясті доріжки, паркани, драбинки). Діти по черзі малюють той самий візерунок внизу на піску або продовжують малюнок дорослого. Далі завдання ускладнюється, вчитель малює на дошці, дає усні вказівки намалювати на піску певний візерунок, діти всі разом намагаються повторити малюнок психолога. Такі ж візерунки на піску роблять, викладаючи в заданій послідовності предмети, наприклад, камінчики, жолуді, великі гудзики тощо.

Гра «Будівельники з піску»

Жителі пісочної країни просять вас допомогти їм побудувати будинки. Спочатку нам потрібно розмітити на піску, де буде побудований той чи інший будинок. Наприклад, булочці подобаються тільки круглі будиночки, жирафу – прямокутні, а бегемотику хочеться жити в квадратному будиночку. Допоможіть мешканцям пісочниці.

У правому верхньому куті буде жити бегемот. Виберіть потрібну форму і зробіть відбиток. Подібним чином педагог дає дітям завдання розселити всіх мешканців пісочниці. Також завдання можна ускладнити, ввівши більше персонажів, розставивши іграшки за планом, складеним дорослим.

Заняття №3

Тема: «Ми створюємо світ»

Мета: Зняття напруги, підвищення настрою, активізація уваги та процесів мислення, створення позитивного емоційного настрою, розвиток позитивної спрямованості особистості.

Обладнання: календар настрою, природні матеріали, фігурки та форми для піску.

Хід уроку:

«Календар настрою»

Кожна дитина приклеює свій символ до календаря настрою та розповідає про свій емоційний стан.

Гра «Ми створюємо світ»

Учитель показує способи побудови різних живих і неживих спільнот в пісочниці - місто, село, ліс, річка, озеро, острів, а потім в ігровій формі заохочує дітей до побудови різних природних і рукотворних спільнот. самостійно та згідно з інструкцією.

Гра «Перший урок магії: ліс, галявина та їх мешканці»

Сьогодні ви перетворюєтеся на маленьких чарівників, але навіть магія без причини не буває. Тепер слід закрити очі і трохи почекати, але не відкривати очі без дозволу. (Діти заплющують очі, педагог тихенько садить у пісок іграшкові дерева, квіти, грибочки.) Відкрийте очі і подивіться – як гарно. А тепер ви всі разом створіть ще один ліс. Які тварини живуть у лісі? Запросіть їх до свого лісу.

Гра «Другий урок магії: море, річка, озеро та їх мешканці»

Завдання формулюється так само, як і на першому уроці чарівництва, тільки тепер діти називають морських мешканців і т.д.

Гра «Третій урок чаклунства: місто та його мешканці, професії та служби».

Завдання таке ж, як і попереднє, тільки тепер діти розповідають якісь професії, вони знають, називають міста, намагаються побудувати своє містечко.

Гра «Четвертий урок чаклунства: село та його мешканці»

Завдання те саме, діти розповідають про села, домашніх тварин тощо, потім будують разом село.

Гра «Космічна подорож»

Вчитель просить дітей розповісти, що вони знають про інопланетян, про зірок тощо. Потім після обговорення, вчитель просить зобразити з допомогою різного пісочного матеріалу космічний світ оскільки вони його уявляють.

Урок №4

Тема: «Знайомство з мокрим піском»

Мета: Створення доброзичливої атмосфери взаємодії учнів, підвищення рівня згуртованості, згуртування дитячого колективу.

Обладнання: Календар настрою, фігурки та формочки для піску, природний матеріал, вода, глечик, пульверизатор.

«Календар настрою»

Кожна дитина приклеює свій символ до календаря настрою та розповідає про свій емоційний стан.

Гра «Способи зволоження піску»

Вихователь розповідає дітям, що в нашій пісочній країні іноді йдуть дощі, з'являються справжні річки та озера. Хочете побачити, як це відбувається?

Вихователь ділить пісок в пісочниці на дві частини і показує дітям способи зволоження піску:

«Тече струмочок» - дорослий тонкою цівкою з глечика виливає воду на одну частину піску.

«Дощ накрапає» - іншу частину піску зволожують

Вихователь звертає увагу дітей на зміну кольору і запаху мокрого піску. Потім діти самі зволожують пісок (води для зволоження має бути стільки, щоб не перезволожити пісок).

Гра «Властивості мокрого піску»

Вилийте трохи води, перемішайте так, щоб половина пісочниці була мокрою, а половина сухою.

Засунемо руки у мокрий пісок. що ти відчуваєш Давайте спробуємо зліпити щось із мокрого піску («пиріжки», грудочки, попрацювати з формочками для піску).

Отже, який висновок ми можемо зробити? (Вологий пісок тягучий, з нього можна робити будь-які фігури).

Гра «Великий будинок»

Учитель малює на мокрому розгладженому піску великий будинок і пропонує кожній дитині по черзі намалювати паличками улюблену тварину в цьому будиночку і розповісти, чим вона любить займатися.

Гра «Хто до нас прийшов?»

Діти відвертаються, вихователь робить барельєфні чи горельєфні відбитки за допомогою форм, потім діти вгадують форму, яку використав дорослий. Зліпки попередньо оглядають і обмацують, окреслюють їх контури.

Гра «Казкове місто»

Діти діляться на дві команди і пропонують побудувати свої уявні міста на піску, використовуючи різні фігурки, природний матеріал тощо, потім діти розповідають, що знаходиться в їхніх містах. Потім учитель пропонує дітям одну маленьку іграшку, кожна дитина бере її і придумує, що вона робить у побудованому місті.

Гра «Піратська атака»

Перед учасниками гри ставиться нова задача. Міста намагаються захопити піратів і необхідно викопати рів з водою і побудувати оборонні озброєння.

Заняття №5

Тема: «Морські подорожі»

Мета: сприяти процесу особистісного розвитку, реалізації творчого потенціалу, досягненню оптимального рівня розвитку міжособистісних відносин у групі.

Обладнання: Календар настрою, листи, олівці, пісочниця, природний матеріал, формочки, фігурки для піску, вода, розпилювач.

Хід заняття:

"Календар настрою"

Діти підходять до «календаря настрою» і наклеює картинку, що відповідає їхньому сьогоднішньому настрою, а потім розповідають про свій емоційний настрій.

Гра «Намалюй та виліпи»

Вчитель просить розділитися дітей на дві команди, перша команда малює на листку морський пейзаж, а інша команда намагається цей малюнок викласти на піску, після чого обидві команди порівнюють малюнок та будівництво, потім команди змінюються місцями і ті, хто будував на піску малюють, а ті, хто малював, починають будувати

Гра «На морському дні»

Діти за допомогою вчителя згадують, хто мешкає в морі, (водорості, черепашки, рибки і т.д.) Потім діляться на дві групи, і кожна команда вибудовує на піску морське дно, (за допомогою пісочних фігурок, черепашок, камінчиків, і т.д. .д.) Потім після будівель пояснюють свої вироби суперникам.

Гра «Чарівний острів»

Вчитель пропонує дітям за допомогою різного підручного матеріалу (черепашки, камінці, гілочки і т.д., формочки та фігурки для піску) побудувати свій спільний великий острів з водоймою, з морськими мешканцями тощо, але цей острів чарівний. що на ньому можуть жити різні тварини, птахи, люди,

фантастичні персонажі тощо, всі, хто зазвичай не можуть мешкати на островах. Потім розповісти про свою споруду. Що де бути і які мешканці живуть на острові.

Гра «Загадкові жителі океанів»

Педагог розповідає дітям про океани і про те, що в їхніх глибинах можуть мешкати різні страшні та незвичайні істоти та риби. Показує картинки із зображенням риб та різних істот із океанів. Потім діти діляться на дві групи, психолог просить кожну команду виліпити з піску за допомогою різного підручного матеріалу свою придуману чудо-рибу і розповісти про неї.

Заняття №6

Тема: «Подорож у казку»

Ціль: Розвиток образного мислення, уяви, мови, розвиток комунікативних навичок, міжособистісних відносин.

Обладнання: Пісочниця, різні фігурки, природний матеріал, вода, картонні фігурки героїв.

Хід заняття:

"Календар настрою"

Діти підходять до «календаря настрою» і наклеює картинку, що відповідає їхньому сьогоднішньому настрою, а потім розповідають про свій емоційний настрій.

Гра «Вибори правильно фігурки»

Вчитель читає дітям казку «Летючий корабель», і під час прочитання та появи у казці героїв, починає їх виставляти в пісочниці, потім просить дітей самостійно із запропонованого набору казкових фігурок продовжувати виставляти їх у пісочниці.

Гра «Намалюйте казку»

Вчитель просить дітей намалювати цю казку, як вона їм запам'яталася, після чого її розповісти малюнку.

Гра «Казка на піску»

Вчитель просить всіх дітей побудувати на піску, за допомогою підручного матеріалу (пісочні формочки, природний матеріал і картонні фігурки героїв) найбільш запам'ятався фрагмент казки про Летючий корабель.

Заняття №7

Тема: «Пори року»

Ціль: Розвиток уваги, пов'язаного з координацією рухів; розвиток моторики рук, розвиток просторового мислення,

Обладнання: Заготовлені картинки хмаринок, дерев, камінчики, формочки для піску, мишка (іграшка – маріонетка), ножиці, альбом для малювання, олівці.

Хід заняття:

"Календар настрою"

Діти підходять до «календаря настрою» і наклеює картинку, що відповідає їхньому сьогоднішньому настрою, а потім розповідають про свій емоційний настрій.

Гра «Весняна картина»

Вчитель: Діти скажіть, яка зараз пора року? А яка зараз погода? (погана, дощик), які дерева, подивіться за віконце? У нас є калюжі? Тож давайте всі разом намалюємо нашу весну на піску. Вчитель пропонує дітям заздалегідь заготовлені картинки хмаринок, дерев тощо. Діти розрівнюють пісок і починають викладати на піску картинку, для калюж психолог пропонує вирити невеликі ямки і налити туди трохи води, діти малюють паличками на піску дощик і т.д.

Гра «Чудова галявина»

Вчитель: А тепер ми з вами піднімемо настрій. До нас у гості прибігла мишка (маленька іграшка), але їй нема де жити, давайте побудуємо на піску для неї чудову галявину, де вона житиме. Наша мишка любить квіточки, ягоди, гриби та дуже любить сонячну погоду. Діти будують усі разом на піску галявину для мишки, використовуючи різний матеріал (камінці, формочки тощо). Потім розповідають про свою споруду.

Гра «Зима»

Вчитель запитує у дітей: Що в нас буває взимку? (Новий рік, подарунки, сніг, сніговик, ялинка і.т.д.) Правильно, так давайте разом побудуємо на піску зимову картинку. Тільки спочатку ми намалюємо наші фігурки на папері, потім виріжемо їх, потім уже викладатимемо все на піску. Діти малюють за допомогою психолога сніговика, ялинку тощо. (Вчитель: снігові кучугури можна зробити з невеликих пісочних гірок.)

Вчитель: А тепер давайте згадаємо пори року, що залишилися, які ми не називали. Які? (осінь, літо). Вчитель пропонує дітям поділитися на дві команди, вирівняти пісок, поділити його на дві частини, зволожити та тонкими паличками намалювати картини, одній команді вид з вікна влітку, а іншій вид з вікна восени. І потім розповісти про свою картину.

Заняття №8 «Ліс страхів»

Ціль: зниження страхів, зниження рівня тривожності, підвищення впевненості дітей у власних силах.

Обладнання: м'яка іграшка лев, зображення морди дракона (формат А4), відріз тканини (краще червоний або чорний), папір білий А4, фарби та пензлики.

Хід заняття

«Сьогодні я хочу розповісти вам про левеня на ім'я Тоша (показуємо дітям іграшкового лева). Воно добре і розумне, але дуже лякливе. І так йому

набридло всього боятися, що вирішило левеня відправитися на пошук чарівного амулету, що допомагає побороти будь-який страх. Амулет цей був схований у самому центрі Лісу Страхів. Як ви гадаєте, чому цей ліс так називався? (відповіді дітей) Так, все вірно. В ньому жили страхи. Довго йшов Тоша і нарешті дістався лісу. Вхід до лісу стереже злий вогняний дракон і пускає туди тільки страшних створінь, які можуть його налякати. Але левеня таке миле, воно зовсім не виглядає страшним. Що ж робити? Треба допомогти Тоші. Налякаймо дракона і він його пропустить! »

Гра «Я- веселе і жахливе...»

«Для цього нам необхідно прикинутися ким-небудь страшним. Яких страшних персонажів ви знаєте? (відповіді дітей) Кожен з вас уявить себе якоюсь злюкою та буде пугати дракона (в якості дракона посеред кімнати ставимо стілець накритий тканиною, до неї кріпимо зображення дракона). Для цього треба видавати загрозливі звуки, корчити обличчя і тупотіти ногами. Давайте спробуємо». Діти стають навколо стільця і по команді психолога починають виконувати завдання. При необхідності підбадьорюємо учнів, фразами на кшталт: «Здається йому не страшно, спробуймо ще раз». Прибираємо «дракона».

«Молодці, ви справилися: дракон злякався і пропустив Тошу».

Гра «Страшна казка»

Починає психолог. «І ось Левенятко потрапило до Лісу. В ньому панує темрява, підсвічена чарівними сферами. Дерев там високі, з довгими гілками, простягнутими немов руки, які намагаються схопити мандрівика. В височині, над головою чути крики сови та завивання вітру. В повітрі витає запах прілого листя і грибів, а під ногами похрустують дерева. Не встиг Тоша зробити і пару кроків, як зустрів перший Страх. Це був Страх Павуків. Він був великий, чорний і мав вісім довгих, лахматих павучих ніг. Левенятко сховалося від нього за кущем, а потім побігло вглиб лісу.» Далі психолог пропонує дітям

продовжити казку і розповісти, яких ще Страхів зустрів Тоша в чарівному лісі, іграшку передають оповідачу.

Діти по колу продовжують казку, так само передають левеня. Коли черга доходить до психолога він продовжує: « І ось левенятко вийшло на простору галявину, на якій стояв величезний золотий сундук, світло від якого розходилося в усі сторони. Тоша підійшов і відкрив його. На дні лежав чарівний амулет. Він здатен розвіювати будь які страхи, перетворювати їх на добрі, привітні персонажі. Кажуть, для кожного він виглядає по-особливому, але кожен глядячи на нього відчуває спокій і впевненість. Заплющте очі, зробіть глибокий вдих, видих, вдих, видих. Уявіть, яким би перед вами постав Амулет Хоробрості. Якої б форми він був, якого розміру, якого кольору? Візьміть його в руку. Важкий він чи легкий? Гладкий чи з нерівностями? Теплий чи холодний? Відчуйте як він наповнює вас впевненістю та спокоєм... Зробіть глибокий вдих, видих, вдих, видих. Відкрийте очі.

Гра «Амулет Хоробрості»

Дітям пропонується зобразити амулети, які вони уявили. Малювання фарбами. Після цього здобувачі знань демонструють (за бажанням) свій малюнок і розповідають про амулет.

- *З чого зроблений твій амулет?*

- *Чи вдалося тобі відчутти прилив впевненості від амулету?*

Гра «Страшна казка»

«Перед левеням Амулет представ у вигляді срібного камінчика. Як тільки він стиснув його в лапі, все навколо: і ліс, і галявина – змінилося. Засяяло яскраво сонечко, трава стала зеленішою, в повітрі запахло суницею і квітами, дерева привітно зашаруділи зеленими кронами, заспівав соловейко, заграли в траві цвіркуни. Весело і хоробро Тоша відправився у зворотний шлях. Тепер він не боявся Страхів, а був готовий до зустрічі з ними».

			лідерства							
Тарас Д.									+	
Соломія Д.		+	+	+		+		+	+	
Віктор П.					+		+	+		
Андрій О.	+		+	+		+			+	
Петро М.			+	+		+			+	

Додаток 5

Протокол спостереження за емоційно-моральним розвитком дітей за методикою «Спостереження» після проведених занять

Ім'я дитини	Параметри			
	Емоції	Моральний розвиток	Довільність емоцій	Моральна саморегуляція
Тарас Д.	+	-	+	+

Соломія Д.	+	+	-	-
Віктор П.	-	+	+	+
Андрій О.	+	+	-	-
Петро М.	+	+	-	+

Додаток 6

Обладнання для проведення пісочної терапії

1. Водонепроникний дерев'яний ящик.
2. Чистий, просіяний пісок
3. Колекція мініатюрних фігурок,

У набір іграшок можуть увійти:

людські персонажі;

будівлі: будинки, школи, церкви, замки;

тварини: домашні, дикі, доісторичні, морські та ін;

машини: сухопутні, водні, космічні, бойові;

рослини: дерева, кущі, квіти, овочі та ін;

будівлі: мости, огорожі, ворота, портали, загони для худоби;

природні предмети: черепашки, гілочки, каміння, кістки, яйця та ін;

символічні предмети: джерела для загадування бажань, ящики зі скарбами, коштовності та ін;

казкові герої: злі та добрі;

релігійні предмети та сувеніри;

жива зелень та ін;

домашнє начиння, флакони з-під парфумів, гайки, болтики та ін;

пластикові або дерев'яні літери та цифри, різні геометричні фігури (кола, трикутники, прямокутники, піраміди та ін.)

Словом, все, що зустрічається в навколишньому світі, може посісти гідне місце у колекції. Якщо для занять не вистачить будь-яких фігурок-образів, їх можна виліпити із пластиліну, глини тіста, вирізати з паперу.

Фігурки розставляють або за темами, або хаотично. Довільно розставлені фігурки змушують дитину уважніше розглядати колекцію.